

12. Litavrin, G. G., & Novoseltseva A. P. (Eds.). (1991). *Bagrianorodnyi Constantin. On Empire management: Text, translations and comments*. Moscow: Nauka (in Rus.).
13. Bagrianorodnyi Constantin. *About ceremonies (Book II, Chapter 15)*. Retrieved from http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/cerem.phtml?id=731. (in Rus.).
14. Bagrianorodnyi Constantin. *About Areas which were belonged to Roman Empire. Book I*. Retrieved from http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr/De_Thematibus/text1.phtml?id=733 (in Rus.).
15. *The Byzantine Book of the Eparch*. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/eparx.htm>. (in Rus.).
16. «Pira» of Evstafii Romei. Retrieved from http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XI/Eustatios_Romaioi/text1.htm (in Rus.).
17. Vriennyi, N. *Historical Records*. Retrieved from <http://myriobiblion.byzantion.ru/Nc.htm>. (in Rus.).
18. Kedrin, G. *Review of histories*. Retrieved from <http://www.zevgma.ru/author/449>. (in Rus.).
19. Psell, M. (1969). About soul. About time. About movement. To some kind of teacher. To school fellow Roman. To some kind of learner. To Metropolitan of Vasyleon Synet. The letter to a monk Ioann Ksifilin, who became a Patriarch. In L. A. Freyberg (Ed.), *Monuments of Byzantine Literature of the IX—XIV centuries*. (pp. 148–155). Moscow: Nauka (in Rus.).
20. Psell, M. (1978). *Chronography. Brief History*. Moscow: Nauka (in Rus.).
21. Likhachev, D., & Romanov, B. (Ed.). (1950). *Narrative of past years according to Laventii Chronicle 1377*. In 2 vols. Moscow-Leningrad: USSR Academy of Sciences (in Rus.).
22. *Russian-Byzantine Treaty of 911*. Retrieved from <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0911dog.php>. (in Rus.).
23. *Russian-Byzantine Treaty of 944*. Retrieved from <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0944dog.php>. (in Rus.).

УДК: 94(477) «1920–1930» (043)

Топчий О. С.*,
викладач, здобувач наукового ступеня
кандидата історичних наук,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
Київ, Україна. e-mail: topchiy3007@gmail.com

ВЧИТЕЛЬСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИРЕЛІГІЙОЇ ПРОПАГАНДИ В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ 1920-1930-х РОКІВ (на прикладі Чернігівщини)

Анотація. Досліджуються основні напрями та методи антирелігійної політики радянської влади в сільській школі на Чернігівщині впродовж 1920–1930-х рр. З'ясовано організаційні та інституційні засади реалізації антирелігійної політики в даному регіоні. Окреслено умови, за якими педагоги ставали безпосередніми виконавцями політики більшовицького режиму в антирелігійній сфері. Показано роль сільських учителів у втіленні антирелігійної пропаганди та труднощі, з якими вони стикалися.

Ключові слова: сільські вчителі, Чернігівщина, атеїзм, антирелігійна пропаганда, Церква, Спілка воєвничих безвірників, школа.

Аннотация. Исследуются основные направления и методы антирелигиозной политики советской власти в сельской школе на Черниговщине в период 1920–1930-х гг. Определены организационные и институционные основы реализации антирелигиозной политики в данном регионе. Очерчены условия, при которых педагоги становились

* Topchiy O. S., Lecturer, competitor for PhD in history, Kyiv national economic university of Vadim Hetman, Kyiv Ukraine

Teachers as an instrument of anti-religion propaganda in rural schools during the 1920–1930th years (after the example of Chernihiv region)

непосредственными исполнителями политики большевистского режима в антирелигиозной сфере. Показана роль сельских учителей в осуществлении антирелигиозной пропаганды и трудности, с которыми они сталкивались.

Ключевые слова: сельские учителя, Черниговщина, атеизм, антирелигиозная пропаганда, Церковь, Союз воинствующих безбожников, школа.

Abstract. Main directions and methods of anti-religious policy of the Soviet administration in the rural school of the Chernihiv region during the 1920–1930th years under authoritarian communist regime are discussed. The article is dealt with revealing organizational and institutional foundations of realization communist anti-religious policy in the noted region; with conditions, under which teachers became first-hand providers of the policy of the Bolshevik power. The role of rural teachers in realization anti-religious atheist propaganda as well as difficulties which rural specialists had to overcome are analyzed. It is stated, that extremely active ideological policy of the Bolshevik regime, repressions against dissidents obliged rural teachers to accept the position of atheists and activists in anti-religious sphere. However even under severe control of the communist administration over the society there were facts of protesting acts of rural teachers against anti-religious pressing, dealt with aspiration to preserve their right on liberty of conscience or even to take holy orders.

Keywords: rural teachers, Chernihiv region, atheism, anti-religious propaganda, Church, Union of bellicose atheists, school.

Постановка проблеми. Прийшовши до влади комуністи реалізували ряд заходів, які мали на меті знищення Церкви як такої оскільки вбачали в ній не просто конкурента за ідейний вплив на маси, а непримиренного супротивника якого слід було ліквідувати. Незважаючи на тотальне нищення храмів та вбивства віруючих, важливішим для більшовиків було цілковите викорінення релігійного світогляду мас. Комуністична партія надала цьому напряму всеохоплюючого характеру, включивши до сфери ідеологічного (антирелігійного напряму) й систему освіти. Такий підхід не можна вважати випадковим, адже вплив на маси в цілому і на підростаюче покоління насамперед через систему закладів комісаріату народної освіти ставав найефективнішим засобом в досягненні політичних й ідеологічних цілей. Отже, провідну роль у формуванні атеїстичного суспільства повинна була відігравати саме школа. Якщо йдеться про сільську школу, то ставилося за мету ідеологічне переформовування насамперед етнічних українців, які становили переважну більшість сільського населення України 1920–1930-х рр.

Актуальність поставленої теми на сьогодні пов'язується не тільки з відновленням історичної правди в науковому і практичному вимірі як запобігання помилок минулого, а формування підходів до суспільних відносин, у тому числі у сфері освіти, які б увібрали в себе як здобутки сучасного, так і вікові традиції минулого, що визначали ментальність українців, їх світогляд, моральні цінності як сформованого суспільства і нації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Певну інформацію стосовно антирелігійного тиску більшовицького режиму на систему освіти в Україні (на прикладі Чернігівського регіону) та участі в цих процесах місцевої інтелігенції знаходимо у працях Л. Бабенко, В. Вериги, О. Нестулі, В. Пашенка [1–5]. Формування Спілки воявничих безвірників та її діяльність досліджується у працях О. Ігнатуші та Л. Дудки [6–7]. Хід та форми антирелігійної кампанії на Чернігівщині в першій половині 1920-х років досліджувався О. Демиденко [8]. Антирелігійна кампанія кінця 1920-х рр. на Ніжинщині стала предметом дослідження В. Циби [9]. Звичайно, наведені дослідження не охоплюють весь історіографічний масив заявленої теми і лише фрагментарно розкривають означену проблему. З огляду на це вважаємо за необхідне привернути увагу до з'ясування антирелігійної пропаганди в сільській школі і ролі місцевої інтелігенції у даному процесі на прикладі Чернігівщині, що дасть можливість доповнити існуючу фактологічну базу теми антирелігійної пропаганди регіональними даними та визначити форми й методи ідеологічного тиску більшовицького режиму у зазначеній сфері.

Метою статті є розгляд основних напрямів атеїстичної пропаганди та впливу на учнів і вчителів з боку авторитарної педагогіки на прикладі сільської школи Чернігівщини 1920–30-х років.

Основні результати дослідження. Антирелігійна політика більшовицького режиму мала стратегічне значення і передбачала реалізацію комплексу спланованих заходів, у тому числі у сфері освіти, на тривалу перспективу. Так, програма РКП (б) прийнята на VII з'їзді партії 18–23 березня 1919 року в галузі народної освіти проголошувала «повне втілення принципів єдиної трудової школи [...] безумовно світської, тобто вільної від будь-якого релігійного впливу, [...], що готує всебічно розвинених членів комуністичного суспільства». В тій же програмі в області релігійних відносин говорилося, що «по відношенню до релігії РКП не задовольняється декретованим раніше вже відокремленням церкви від держави і школи від церкви [...]». Партія прагне до повної руйнації зв'язку між експлуататорськими класами і організацією релігійної пропаганди, сприяючи фактичному вивільненню трудящих мас від релігійних забобонів і організовуючи найширшу науково-просвітницьку і антирелігійну пропаганду». При цьому формально декларувалось уникнення будь-якого зневажання почуттів віруючих [10, с. 414, 419–421].

Окремо підкреслювалась вимога антирелігійності педагогів та абсолютної світськості школи. Так, у постанові пленуму ЦК КП(б)У від 17 жовтня 1922 р. наголошувалось на тому що, залишаючись стосовно Церкви і релігії в рамках Декрету про відокремлення церкви від держави і вважаючи себе не лише арелігійною, а й антирелігійною, радянська держава повинна рішуче вимагати під страхом звільнення і віддання під суд «...не тільки повного невтручання у справи віруючих і в справи церкви поза школою, але й боротьби з релігійними забобонами всередині школи» [11, с. 150–153]. Згодом, ЦК КП(б)У у резолюції «Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду» (1928 р.) поставив перед спілкою працівників освіти завдання розгорнути широку роботу серед учительства щодо залучення його до активної участі в антирелігійній пропаганді, в боротьбі з «релігійною пошестю». При цьому зазначалося, що поєднання вихователя в радянській країні з участю в релігійному русі є неприпустимим [11, с. 393].

Оскільки найбільше до антирелігійної пропаганди залучалось саме вчительство, то поряд з місцевими губернськими відділеннями політичної освіти, губкомом та ревкомом антирелігійною агітацією та пропагандою займався також і губернський відділ народної освіти, при якому була створена спеціальна комісія з антирелігійної пропаганди. В якості осередків атеїстичної боротьби виступали агітпункти. Повсякденною роботою агітаторів стало проведення бесід. Лекції на атеїстичні теми зазвичай проводились на релігійні свята. Кожний номер «Селянської газети», що виходив перед якимось великим християнським святом — Різдво, Великдень, Трійця та інші, містив матеріал атеїстичного змісту про походження цих свят [12].

Робота перед великими релігійними святами була однією з найпоширеніших форм антирелігійної кампанії. Так, спецкомісія при Чернігівській губнаросвіті постановила не робити звичайних весняних канікул, присвячених Великодню, а в дні самого свята займатись з дітьми за бажанням у гуртках при школі, влаштовувати літературні вечори та ранки, демонструвати кінофільми на атеїстичні теми. Втілення зазначеного покладалось на плечі сільського вчителя. У світлі цих постанов вчителька Радімова з с. Олександрівка Добрянського району на Чернігівщині разом з комсомольцями, селянами-бідняками та делегатами-жінками розгорнула активну роботу саме на Великдень і напередодні. Ця вчителька повідомляла: «Ввечері проти Великодня в сільбуді зібралось багато комсомольців, жінок-делегатів та неорганізованої бідноти, з якими були поставлені фізкультурні вправи, організовані танці під фортепіано. Я прочитала доповідь на тему: «Віра в Бога і де вона взялася». Потім відбулася розмова на цю тему. Розійшлися дуже пізно. Коли йшли додому, так хлопці й дівчата, замість бути в церкві, співали пісень» [8, с. 70].

З урахуванням значної організаційної роботи та інституційного забезпечення антирелігійної політики з боку більшовицького режиму по багатьох селах учителі

почали активно виступати в сільбудах як пропагандисти-антирелігійники. В Городнянському районі було прочитано до 40 доповідей перед Великоднем — здебільшого силами вчителів. Тут 5-го травня 1929 року на Пасху школи спільно з профспілками взялися до прибирання наявних скверів, огороження нових та висадку дерев. В селі Дроздівці також на Великодень школи разом з учителями організували деревосадіння. Ця робота йшла інтенсивно та успішно [13, с. 39]. З метою заміщення церкви в життєвих пріоритетах в деяких селах активісти влаштовували в неділю чи свято відпочинок в садках та на майданчиках за участі учнів, гуртків фізкультури, хорів з інсценізаціями тощо [14, с. 59,]. Линовицька ФЗС (школа фабрично-заводської молоді) перед Різдвом організувала по всьому селу «протириздвяну» кампанію. У куткових хата-читальнях організували лекції та розмови — «викриваючи класову суть Різдва». При школі організували спілку воявничих безвірників, почав працювати атеїстичний гурток [15].

Період великодніх свят був важливою ділянкою антирелігійної роботи для сільського вчительства ще й тому, що до Великодня дітям шили новий одяг, давали подарунки, ласощі тощо. Тому за необхідне визначався певний вплив педагогів у ці дні саме на родину. Взагалі, сім'я трактувалась владою як «фортеця всіляких релігійних забобонів», відсталості та невігластва, як джерело ворожих впливів на підростаюче покоління, тому вплив сім'ї з її цінностями нівелювався. У роботі з батьками педагоги найчастіше користувалися такими методами і засобами, як лекції, бесіди, консультування, поширення педагогічної літератури, видання шкільної газети для батьків. Одним з найбільш дієвих методів, що використовувала більшовицька школа для проведення роботи з сім'єю, був метод впливу на батьків через їхніх дітей. Більшовицькі ідеологи звертали увагу на те, що молоде дитяче покоління являє собою «матеріал» найбільш легкий для переробки в дусі комуністичного впливу. Цей метод використовувався для проведення антирелігійної пропаганди, насамперед, через загони Юних безвірників.

Щодо мережі цієї організації, то слід відзначити її поширення в регіоні. Так, протягом 1928 року на Чернігівщині працювало до 70 гуртків Юних безвірників, котрі охоплювали понад 2000 дітей-школярів старших груп трудової школи. Були райони, де такі гуртки функціонували при кожній школі. Так, в трудовій школі в Сновському роботою гуртка Юних безвірників увесь час керував вчитель-суспільствознавець. Такий самий гурток в селі Нові Боровичі працював щотижня. Окрім читання доповідей на антирелігійні теми сільський педагог досліджував, яку кількість грошей витрачають родини членів гуртка на релігійні потреби. Останнє, зокрема, стало проявом неприхованого проникнення в приватне життя родини.

Сільський вчитель з Красилівки Олешівського району повідомляв про організацію в своїй школі гуртка Юних безвірників, при якому був куточок безвірника, передплачувалась антирелігійна література. Місцева школа також працювала на антирелігійному полі в селянському будинку, здебільшого перед релігійними святами. Відбулася кампанія проти дотримання учнями посту, а також педагоги ретельно стежили за відвідуванням школи учнями в дні релігійних свят [13, с. 40–41].

В селі Шаповалівці на Конотопщині вчителька-практикантка Чернігівського Інституту народної освіти працювала в гуртку Юних безвірників протягом двох років. Село різко було проти такої діяльності педагога. Однак група антирелігійників на чолі з вчителькою протягом року зуміли схилити на свій бік значну кількість селян; відтак гурток чисельно збільшився на 70 чоловік. Віруючі батьки були проти того, щоб їх діти відвідували такий гурток, однак після співбесід з вчителькою змушені були туди їх знову повертати. Вплив релігійного оточення на дітей почав помітно слабшати. Цей гурток організував у школі куточок безвірника. Через деякий час він уже зумів перенести свою роботу до селянського будинку, влаштовуючи там антирелігійні вечірки, організовуючи такі кампанії як анти-

релігійна та антипасхальна. На такі свята школу та сельбуд прикрашали антирелігійними гаслами.

Іншим важливим напрямом антирелігійної роботи в школі було погодження антирелігійного матеріалу з навчальними програмами та відповідними дисциплінами, перенесення днів відпочинку з неділі на інші дні тижня. Вчитель з села Холми на Конотопщині писав: «Перейшли на день відпочинку з неділі на п'ятницю. Навчання відбувалося в дні релігійних свят, відвідування на 90–98%. Напередодні свят влаштували вечірки, читали доповіді. Де тільки можна було погоджували антирелігійну пропаганду з пляном роботи в школі» [13, с. 41, 44].

Успіхи антирелігійної політики водночас не можна вважати типовим явищем абсолютно для всіх сіл Чернігівщини. Так, вчитель з села Синявки Березенського району доповідав, що у школі був наявний гурток Юних безвірників, але його робота не була організованою. Активної роботи в ньому не проводилось. Керівництво гуртком не було налагоджено: відсутні відповідні вказівки, як і що саме робити. Повідомлялось, що вчителі не могли ознайомитись навіть з інструкцією для гуртків Юних безвірників, яку ще в 1928 році розробила Центральна Всеукраїнська Рада Спілки безвірників. З села Куликівка Бобровицького району вчитель повідомляв про те, що антирелігійна робота в школі йшла добре, поки учні працювали по окремих групах; але коли їм почали пропонувати записатись до одного гуртка Юних безвірників, то батьки учнів категорично заборонили це робити [13, с. 41–42].

Як свідчать документи НКВС, мали місце ситуації, коли вчителі, матеріально погано забезпечені, після закінчення 6-місячних пастирських курсів приймали духовний сан. Подібну інформацію можна знайти, зокрема, у заяві про зречення сану священником А. Шиманським з с. Нова Басань на Ніжинщині, який звертався саме до таких колишніх вчителів: «Отже всі отці, що під впливом чогось погнались за яйцями, паляницями, та які раніше дійсно працювали в галузі народної освіти й цим приносили велику користь, як радвладі так і темному люду — верніться назад. Верніться до своєї рідної праці. Не ганяйтесь за яйцями, не торгуйте своїм розумом. Пам'ятайте, що вчительство прийме в свої лави кожного «заблудшого» з щирим серцем, з одвертою думкою, що йде до його праці на боротьбу з народною темрявою, що згущається вашим кадильним димом» [16]. У даному випадку важко судити об'єктивно, що підштовхнуло колишніх вчителів стати священниками — нужда, чи внутрішнє переконання. Однак в умовах боротьби проти Церкви і релігії з боку радянської влади такий вибір важко назвати легшим та вигіднішим.

Так, постає питання, що примушувало вчителів бути носіями антирелігійної пропаганди (якщо тільки не йдеться про вчителів — переконаних більшовиків). За будь-який зв'язок з священниками та Церквою вчителя школи могли не тільки осуджувати на шпальтах газет, а й звільнити з роботи, піддати репресіям. Виявлялися, як правило, такі освітяни компартійними активістами, які діяли по селах. Так, «комсомольці» з с. Щаснівки (Бобровицького району) повідомили, що місцева вчителька Страдомська «до дітей попів, дяків, куркулів більш прихильна, ніж до бідняків. Учневі-бідняку Тулиголовцю не допомогла розв'язати математичного завдання, а попову дочку запрошує до себе додому і підучує» [17, с. 11]. Причиною усунення 12 педпрацівників Новгород-Сіверського району з займаної посади вчителя сільської школи стало те, що вони були синами та дочками священників та дяків [18, с. 209].

Слід визнати при цьому, що незважаючи на постанови, значна частина вчительства, зокрема і на Чернігівщині, продовжувала дотримуватись релігійних поглядів. На захист своїх переконань такі вчителі висловлювали наступні твердження: по-перше, якщо радянська влада дала своїм громадянам свободу сумління, чому ж з цієї свободи не можуть скористатися тільки вчителі; чим вони гірші за всіх інших? По-друге, спілка Робос (професійна спілка робітників освіти) у § 9 свого

статуту визнала для всіх своїх членів свободу релігійних переконань. І, нарешті, по-третє вчитель міг приховувати перед учнями свою релігійність [19, с. 38]. На практиці владою такі аргументи просто не бралися до уваги, і віруючих вчителів тримали на посаді тільки у випадку неможливості заміни їх педагогами нової, радянської генерації.

Висновки. В роки становлення радянської влади та в подальшому було створено систему державних органів, на які покладались певні повноваження в сфері церковної політики та проведенні антирелігійної кампанії. Одне з провідних місць в її практичній реалізації займала школа. Сільські педагоги повною мірою були задіяні у реалізації даної політики. В антирелігійній пропаганді їм відводилась роль рядових, але в той же час безпосередніх виконавців ідеологічних завдань режиму. При формальному декларуванні рівності віруючих та атеїстів (на прикладі інтелігенції та школярів сіл Чернігівщини) існувала абсолютна дискримінація перших; фактична заборона приймати віруючих на певні професії (насамперед, вчителя, а згодом фактично більшість професій). За релігійний світогляд педагогів позбавляли роботи та піддавали репресіям.

До основних форм та методів втілення антирелігійної політики на практиці слід віднести погодження антирелігійного матеріалу з навчальними програмами і відповідними дисциплінами, перенесення днів відпочинку з неділі на інші дні тижня, читання лекцій на атеїстичні теми, особливо напередодні та в дні великих релігійних свят, систематичні матеріали атеїстичного змісту в пресі, показ кінофільмів на атеїстичні теми. Практикувався метод колективного впливу учнів на релігійних дітей.

У роботі з батьками найчастіше використовувалися такі методи і форми роботи, як лекції, бесіди, консультування, поширення педагогічної літератури, видання шкільної газети для батьків, спільні з дітьми постановки антирелігійних п'єс тощо. Велика увага приділялась дотриманню посту та відвідуванню учнями занять в дні релігійних свят. Для антирелігійної пропаганди в школі широко використовували мережу організації Юних безвірників та атеїстичні гуртки.

Надзвичайно активна організаційна робота у сфері антирелігійної пропаганди та її інституційне забезпечення з боку більшовицького режиму, застосування репресій до інакомислячих мали своїм наслідком те, що по багатьох селах учителі почали активно виступати в сільбудах як пропагандисти-антирелігійники. Втім навіть в умовах жорсткого контролю певна частина вчителів прагнула зберегти за собою право на свободу совісті. Існували факти протесту у вигляді переходу вчителів до духовного сану. Тільки внаслідок тотальних репресій проти релігії і церкви протягом 1930-х рр. владі вдалося досягти мети антирелігійної політики як формування суспільства атеїстів, здатних цілковито сприймати постулати комуністичної ідеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. / В. Верига. — Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. — 285 с.
2. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. / О. Нестуля. — К.: Б.в., 1995. — Ч.1: 1917 р. — середина 20-х років. — 280 с.
3. Пашенко В. О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років / В. О. Пашенко. — Київ: Б.в., 1994. — 252 с.
4. Пашенко В. О. Православ'я в новітній історії України / В. О. Пашенко. — Полтава: АСМІ, 1997. — Ч. 1. — 502 с.; Полтава: АСМІ, 2001. — Ч. 2. — 630 с.
5. Бабенко Л. Особливості антирелігійної пропаганди 1920-х років та її альтернативи / Л. Бабенко // Філософські обрії. — 2010. — № 24. — С. 224–235.
6. Ігнатуша О. Характер і динаміка розвитку Спілки воєвничих безвірників України (1926–1941 рр.) / О. Ігнатуша // Історія релігій в Україні. Праці XIII Міжнародної конференції. — Львів: Логос, 2003. — Кн. 1. — С. 263–269.

7. Дудка Л. Організаційне становлення Спілки безвірників України в 20-х роках ХХ ст. / Л. Дудка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — 2005. — Вип. 8. — С. 125–135.
8. Демиденко О. Антирелігійна агітація та пропаганда на Чернігівщині у 1920–1925 рр. / О. Демиденко // Сіверянський літопис. — 2002. — № 2. — С. 68–72.
9. Циба В. Антирелігійна кампанія 1929–1930 рр. на Ніжинщині / В. Циба // Сіверянський літопис. — 1998. — № 2. — С. 124–126.
10. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — Київ: Політвидав України, 1979. — С. 414, 419–421.
11. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення КП і Радянського Уряду. Збірник документів. — Київ: Держполітвидав, 1959. — Т. 1. — С. 150–153, 393.
12. Селянська газета. — 1925. — 8 січня.
13. Щербаков В. Практика антирелігійної роботи в школі / В. Щербаков // Радянська освіта. Орган Наркомосу УСРР і Укрбюро ЦК Робітосу. — жовтень 1929. — № 10. — С. 38–45.
14. Довженко А. Учитель і політосвітня робота на селі влітку / А. Довженко // Радянська освіта. Орган Наркомосу УСРР і Укрбюро ЦК Робітосу. — травень 1927. — № 5. — С. 52–60.
15. Тройницький С. Одна із ділянок нашої роботи. — Правда Прилуччини. — 1932. — 29 січня.
16. Селянська газета. — 1925. — 9 квітня.
17. Демченко Т. П. Вступна стаття / Т. П. Демченко // Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада; Редколегія: В. М. Хоменко (голова редколегії) та ін. — Чернігів: Деснянська правда, 2008. — С. 5–27.
18. Бобко Т. Г. Сім'я православного священнослужителя в 20–30-х рр. ХХ ст.: соціально-правовий аспект / Т. Г. Бобко // Наукові праці історичного факультету Запорізького держуніверситету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2006. — Випуск ХХ. — С. 207–210.
19. Литвинів С. Учитель і весняна антирелігійна робота серед дітей / С. Литвинів // Радянська освіта. Орган Наркомосу УСРР і Укрбюро ЦК Робітосу. — квітень 1929 року. — № 4. — С. 11–17.

REFERENCES

1. Veryha, V. (1996). *Confiscation of the Church values in Ukraine in 1922*. Kyiv: Publishing house of Olena Teliha (in Ukr.).
2. Nestulia, O. (1995). *The destiny of the Church antiquities in Ukraine. 1917–1941*. (Part I: 1917 — the middle of the 20th years). Kyiv: B.b. (in Ukr.).
3. Pashchenko, V. O. (1994). *Freedom of consciousness in Ukraine: Myths and facts of the 20-30th years*. — Kyiv: B.b. (in Ukr.).
4. Pashchenko, V. O. (1997, 2001). *Orthodox in the contemporary history of Ukraine* (Part 1–2). Poltava: ACMI (in Ukr.).
5. Babenko, L. (2010). Peculiarities of the anti-religious propaganda of the 1920th years and its alternatives. *Philosofski obrii (Philosophical horizons)*, 24, 224–235 (in Ukr.).
6. Ihnatusha, O. (2003). Character and dynamics of development of the Union of bellicose atheists in Ukraine (1926–1941 years). In *The history of religion in Ukraine*. Papers of the XI International conference (Book 1, pp. 263–269). Lviv: Logos (in Ukr.).
7. Dudka, L. (2005). Organizational establishment of the Union of bellicose atheists of Ukraine during the 20th years of the XXth century. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, suzhdeniia, poshki (The Problems of the History of Ukraine: Facts, Opinions, Quests)*, 8, 125–135 (in Ukr.).
8. Demidenko, O. (2002). Anti-religious agitation and propaganda in Chernihiv region during the 1920–1925 years. *Siverianskii litopys (Siverian Chronocle)*, 2, 68–72 (in Ukr.).
9. Tsyba, V. (1998). Anti-religious campaign of the 1929–1930 years in the Nizhyn region. *Siverianskii litopys (Siverian Chronocle)*, 2, 124–126 (in Ukr.) (in Ukr.).
10. *KPRS (Communist party of the Soviet Union) in resolutions and decisions of the congresses, conferences and plenary sessions of the Central Committee*. (1979). Kyiv: Politvydav Ukrainy (in Ukr.).

11. *Cultural building in Ukrainian SSR. Important decisions of the Communist Party and Soviet Government.* (1959). Collection of documents (Vol.1). Kyiv: Derzgpolytvydav (in Ukr.).
12. *Selianska hazeta (Rural newspaper)* (1925, January 8) (in Ukr.).
13. Shcherbakov, V. (1929). Practice of anti-religious work in school. *Radianska osvita (Soviet Education)*, 10, 38–45 (in Ukr.).
14. Dovzhenko, A. (1927). Teacher and political education in country during the summer. *Radianska osvita (Soviet Education)*, 5, 52–60 (in Ukr.).
15. Troinitskyi, S. (1925, April 9). One of the spheres of our work. *Pravda Pryluchchia (The Truth of Pryluky region)* (in Ukr.).
16. *Selianska hazeta (Rural newspaper)* (1925, April 9) (in Ukr.).
17. Demchenko, T. P. (2008). Introductory article. In V. M. Chomenko, & others (Eds.), National book of memory of sacrifices of the 1932–33 Famine in Ukraine (p. 5–27). Chernihiv: Dnianska pravda (in Ukr.).
18. Bobko, T.H. (2006). The family of the orthodox priest during the 20–30th years of the XXth century: social and legal aspect. *Naukovi pratsi istoricheskogo fakultetu Zaporizkoho uniwersitetu (Scientific works of Zaporizhzhya National University Historical Department)*, XX, 207–210 (in Ukr.).
19. Lytvyniv, S. (1929). Teacher and spring anti-religious work among children. *Radianska osvita (Soviet Education)*, 4, 11–17 (in Ukr.).

УДК 378.1(477)(073)

Хан Є.В.*,

викладач, здобувач наукового ступеня
кандидата історичних наук,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. han 777@ukr.net

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ (2003 — 2010 РОКИ)

Анотація. Висвітлюється академічна мобільність як важливий аспект інтеграційних тенденцій в системі вищої професійної освіти Російської Федерації в рамках участі в Болонському процесі. Аналіз проблеми передбачає осмислення й інтерпретацію поняття академічної мобільності як основної складової Болонського процесу, а також розгляд практичного досвіду реалізації академічної мобільності на прикладі конкретних провідних Вищих навчальних закладів РФ, їх міжнародної співпраці в сфері науки та освіти.

Ключові слова: академічна мобільність, вища освіта Російської Федерації, інтеграція, глобалізація, Болонський процес.

Аннотация. Освещается академическая мобильность как важный аспект интеграционных тенденций в системе высшего профессионального образования Российской Федерации в рамках участия в Болонском процессе. Анализ проблемы предполагает осмысление и интерпретацию понятия академической мобильности как основной составляющей Болонского процесса, а также рассмотрение практического опыта реализации академической мобильности на примере конкретных ведущих Высших учебных заведений РФ, их международного сотрудничества в сфере науки и образования.

Ключевые слова: академическая мобильность, высшее образование Российской Федерации, интеграция, глобализация, Болонский процесс.

Abstract. Academic mobility as an important aspect of integration tendencies in the system of higher vocational education of Russian Federation in the framework of participation in B

* Khan E. V., Lecturer, competitor for Ph.D. in history, Kyiv national economic university named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. han 777@ukr.net

Academic mobility as an important component of the integration of higher education in the Russian Federation to the european higher education area (2003–2010)